

om deres „by“ kom til at ligge foran eller bag det værk, man nu vilde bygge, thi de regnedes i hvert fald ikke med mellem „godtfolk“. Men hytterne beholdt navnet, også da de samme godtfolk nogle århundreder senere dyrkede jorden op og skabte en rigtig bondeby, den som ligger der den dag i dag.

Spor af forsvundne landsbyer.

Af *Søren Alkærsig.*

Der er som bekendt forsvundet mange landsbyer fra danske marker i tidens løb; men det er mærkeligt, så lidt folkets erindring har bevaret derom, især når man tænker på, at ikke få af disse bosteders undergang dog er sket under ret dramatiske omstændigheder: ved krigens eller pestens ødelæggelser eller begge dele, og herregårdenes bredden sig på landsbyernes bekostning gik jo heller ikke altid stille af. Man skulde synes, at der måtte være bevaret slægtstraditioner om sådanne ulykker, det er jo dog i mangfoldige tilfælde ret få slægtled — en 8—9 — siden det skete. Men intet sådant er bevaret, mig bekendt. Efterser man sagnene om disse begivenheder, f. eks. hos E. T. Kristensen, så er de alle *ganske intetsigende*, idet de er knyttet enten til et bevaret navn eller til synlige spor af sådanne fortidsbebyggelser, og det kan man jo ikke kalde erindring eller tradition, thi forsvandt også disse faste tilknytningspunkter, da vilde alt være mørke. Nogen erindring (tradition) om bestemte begivenheder eller slægtsoplevelser findes i disse tilfælde ikke. Dette kan måske, ved siden af andre

ting, minde os om, hvor svag — og dermed altså upålidelig — folkeerindringen, overleveringen, er.

I Vejen sogn findes et par stednavne, *Vorup* og *Elstrup*, som engang må have været knyttet til byer. Men navnene er bogstavelig alt, hvad der er tilbage, ikke den mindste stump sagn findes der om disse byer, og dog synes ialfald *Vorup* først at være gået tilgrunde i 17. årh. Ved samme tid forsvandt også *Estrup* i Malt sogn. Vi har her et ualmindeligt tydeligt, d. v. s. ret godt oplyst eksempel på herregårdens vækst på bondebyens og dens markers bekostning, sådan som det især ses efter det knæk, bønderne fik ved grevefejden; men iøvrigt var denne bevægelse igang længe før, vistnok især fremmet ved nødvendigheden af at skaffe et sværtvæbnet rytteri. I anledning af en mønstring (af rytteri) uden for Varde 1553 ses det, at Nielsbygård dengang skulde stille 3 karle, Sønderskov 2, men „Estorpgård“ (der her nævnes for første gang i historien) kun 1. Det har altså dengang været en meget beskeden gård som herregård betragtet, nærmest en større bondegård. Men en snes år efter ses det sædvanlige billede af herregården, der vokser på bondebyens bekostning, idet Kristoffer Juel til *Estrup* 1573 og 1579 tilbytter sig 4 gårde og 2 bol i *Estrup* by. Hvad „bol“ her betyder kan ikke bestemt siges, men formodentlig omtrent det samme som senere: en lille gård (måske $\frac{1}{4}$ gård) eller mindre ejendom. Kristoffer Juel begyndte straks at lægge endel af denne jord ind under hovedgården, hans efterkommere fortsatte, og af indberetningerne til regeringen efter den ødelæggende krig ser vi, at der 1661 kun var 6 bol tilbage ialt, og da deraf de 5 var øde, idet beboerne var døde af den frygtelige sygdom, plettyfus, som vore „hjelpetropper“, polakkerne, førte med sig, så var her en god lejlighed til med

éngang at inddrage byens jorder under hovedgården. Den blev benyttet således, at den ene beboer, der var tilbage, endnu i nogle år fik lov at blive boende, men 1690 beretter præsten i Malt, at Estrup by, hvor de ældste i menigheden kan huske 20 ildsteder, nu er helt øde. Kun en halvgård står endnu, men dens jord drives under hovedgården som den øvrige byjerd.

Det er vel altså nu kun godt 200 år siden de sidste bygninger forsvandt, der hvor mennesker dengang havde levet og virket i c. 800 år. Vi har *intet-somhelst minde* om dem og deres færd, ja, det var endog ved at blive usikkert, hvor byen har ligget. Skønt de gamle, som for henved 50 år siden fortalte mig de få træk, traditionen havde bevaret om Estrup By og dens undergang, vidste god besked om pladsen, så har man i de senere år også udpeget et andet sted. Imidlertid skete det i efteråret 1931, at arbejdere på jagt efter sten til vejene fandt en stenhob på den gamle byplads (til højre i lavningen 500 m s. v. for Estrup gård, når man går fra gården op efter Malt kirke). Den syntes at gå betydeligt i jorden, og det viste sig at være *en sammenskudt brønd*, såvidt skønnes *sat lodret af meget store sten*. Andre sten var i sin tid dynget i den, og en god alen under overfladen fandtes et stykke af en sten til en håndkværn. Desværre har denne sten, som musæet på Ladelund vilde været glad ved som eneste minde om Estrup by, ikke været til at opspørge, efter al sandsynlighed er den slået i skærver.

Men brønden er der altså. Et vidnesbyrd (og måske flere kan findes) om fædrenes liv og virke på denne plads for århundreder siden.

Også i *Folding* sogn synes en landsby at være gået til grunde. De efterretninger, vi har om den, er 2—

300 år ældre end dem om Estrup, og meget klare er de ikke, men til gengæld har vi i dette tilfælde et meget tydeligt og uforkasteligt minde om byens tilværelse, nemlig *to sæt gamle højryggede agre* på 25—30 agre hver, som ligger godt gemt i gammel skov (sydvestre hjørne af *Langeskov*, tilhørende gården *Skovlyst*) og i ganske samme skikkelse, som da bønderne forlod dem.

Vi står her sikkert over for resterne af den forsvundne *Folding bys marker*. Det synes at fremgå af gamle dokumenter, at der har været en landsby af dette navn, hvad jo også er rimeligt nok, da Nørbølling er en forholdsvis ny bebyggelse, og var denne by sognets ældste og oprindeligste, vilde kirken nok også have ligget et andet sted. I et brev fra 1236 bekræfter biskop *Gunner* i Ribe, at han har givet kannikerne ved domkirken alle sine fædrene ejendomme i *Folding* („Fuldærn“), og nu føjer han dertil nogle enge (O. Nielsen: *Malt herred* s. 28). Fra omkring år 1300 har vi en *beskrivelse* af dette gods, som synes at bestå af 8 helgårde (hver på c. 6—7 td. hk.) foruden nogle mindre, og det fremgår af denne beskrivelse, at markdelingen og fællesskabet allerede dengang havde antaget de samme former, som vi kender fra senere tid, og derpå tyder også de omtalte højryggede agre.

Skønt *Folding* altså synes at have været en ret stor by, så er dog det anførte alt, hvad vi hører om den. Den synes i de følgende tider helt at være forsvundet. Vi har da også endel vidnesbyrd, der tyder på, at den ikke mere var til. — Men det er såre betegnende, at samtidig dermed dukker en ret stor herregård frem, nemlig *Sønderskov*. Den nævnes første Gang 1448, men er naturligvis endel ældre. Den 24. maj 1448 skøder „beskeden“ mand (d. v. s. ikke adelig) *Jakob Nielsen* fra *Malt* til hr. *Henrik Stangeberg*, kannik i

Ribe og provst i Jelling syssel, alle hans og hans hustrus ejendomme i Malt herred: hovedgårdene Nielsby og Sønderskov med tilliggende gods i Nørbølling, Stenderup, Aatte og Bobøl. Folding nævnes ikke, skøndt Sønderskov, man kan sige selvfølgelig, måtte have gårde der, om byen endnu havde været til. Endnu tydeligere er måske dog det vidnesbyrd, at sandemændene 150 år senere gør tov om markskellet mellem *Sønderskov* og *Nørbølling*, thi netop imellem dem skulde Folding ligge, men nævnes ikke. Og endelig 3 år senere, i året 1600, sælger fru Bege Klausdatter Sønderskov til Børge Rosenkrands med *det stykke enemærke i Langeskov*, Frisbæk mølle, 2½ gård og 8 bol i Nørbølling, 1 bol på Sønderskov mark, 3 gårde og 1 bol i Maltbæk o. s. v. — Folding nævnes ikke, undtagen „det stykke enemærke i Langeskov“ måske netop er den rest af Folding bymark, som vi kan se den dag i dag, thi betegnelsen tyder jo netop på, at dette stykke jord behandles ikke sammen med den øvrige hovedgårdsmark, men anvendes på en særlig måde.

Hvilken skæbne, der er overgået byen, kan ikke bestemt vides, men det er ikke vanskeligt at gætte sig dertil. Herregåden er, som så mange andre steder, opstået på bondebyens ruiner. I almindelighed gik dette nogenlunde langsomt og lemfældigt, men måske ikke her. Vi står måske her overfor et tilfælde, hvor den folkelige tale om, at den og den by gik til grunde i „sortedøden“ virkelig slår til. Denne store ulykke, der jo netop indtraf kort efter at Folding er nævnt ovenfor, har naturligvis ramt denne såvelsom andre byer, og hvad enten nu byen er helt uddød eller ikke, så har der i årene derefter ialfald været herreløs jord nok på Folding bys Marker, som kunde drages ind under den større gård, hvad enten denne

nu er gammel (hvad den måske er) eller ny. Og lejligheden er bleven benyttet, og ikke blot det, men man har fortsat med også at inddrage de gårde, som mulig endnu var i drift, selv om byen ikke er blevet helt øde lige med det samme. — Hvis dette kan antages at slå til, så har vi altså her en parallel til, hvad der skete med Estrup efter krigen og „pesten“ 300 år senere.

Det er nu henved 600 år siden, Folding by forsvandt, og så længe kan erfaringsmæssig ingen tradition leve. Hverken om byens skæbne, beliggenhed eller andet er i folkemunde bevaret det mindste. Agrene i Langeskov er det eneste minde. Det sandsynligste er vist, at byen har ligget ved den gamle landevej — den gren af „hærvejen“, som fra Asbo gik over Foldingbro — c. 1 km nord for Folding kirke.

En anden landsby, der har lidt samme skæbne som Estrup og Folding er *Endrup* i V. Nykirke sogn. Her er sagen imidlertid bedre oplyst, ved skøder og andre dokumenter, og hertil kommer, at der også her ved et tilfælde den dag i dag ligger en rest af den gamle Endrup bymark ganske som da ploven for 350 år siden sidste gang gik over den.

I foråret 1932 blev jeg ved eftersøgning på Endrupholm mark af gamle jærngruber opmærksom på højryggede agre i en indhegnet plantning syd for gården, langs Sneum å. To grupper på ti agre hver, den ene liggende parallel med åen, den anden vinkelret på den, er meget tydelige. Adskilt fra disse ved et lille lavdrag ligger i uafbrudt rækkefølge 25 agre, knap så tydelige. Det er de nederste ender af byens agre, som herremanden (Klaus Skeel) har skåret fra den øvrige mark og anvendt til heste- eller kalvehave, hvortil stykkets beliggenhed lige op ad gården egnede sig. De agre nærmest gården, som dyrene så

ofte har travet hen over, er, som nævnt, blevet noget udvaskede, men spores dog let fremdeles. Hvornår tilplantningen er sket, vides ikke, men denne har selvfølgelig bidraget til, ligesom i Langeskov, at bevare dette fortidsminde.

Gamle arkivsager oplyser os om, hvad der er sket (O. Nielsen: Skadst herred 114). 1. feb. 1580 gjorde Fr. II en af sine mange og sørgelig bekendte gods- handler, idet herremanden Klaus Skeel fra Øster Starup i bytte for gården Hesselballe med tilhørende gods bl. a. fik *tre gårde i Endrup*. Der var vistnok i Endrup to gårde til (hvad jo også de nævnte agres antal kunde tyde på), og enten nu Klaus Skeel har købt dem eller flyttet beboerne andet steds hen (hvad nok er det rimeligste), så er i hvert fald alle fem gårde forsvundet omtrent med det samme, thi som mark til det nye herresæde, som Klaus Skeel nu byggede ved Sneum å, var der kun Endrup bys jorder at tage til. Og denne gård, Ennerupgård, siden Endrupholm, nævnes allerede 25. feb. 1582, og i hvert fald må gården i det væsentlige være bygget færdig den sommer, thi 20. okt. samme år holdt han bryllup.

Altså måtte Endrup bys bønder forlade deres hjem som bønderne så ofte måtte det dengang. Kun er det dog vist sjældent, at der gås så voldsomt frem som her, hvor vi så at sige på dato kan angive byens undergang. Hvor meget hensyn, der siden er vist beboerne, om de har fået andre ejendomme (måske langt borte) anvist, eller måske nogle af dem er blevet tjenere på den nye gård, derom tier her som i andre tilfælde både historie og tradition. —
